

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УСНОЇ ТРАДИЦІЇ ПОДІЛЛЯ

Зважаючи на те, що в сучасній науковій літературі утвердився погляд на фольклор як на традиційну систему, що у своєму розвитку завжди регіональна і локальна, а також пов'язана з певним просторово обмеженим середовищем, то вивчення регіональної природи національного фольклору є надзвичайно важливим. В одному з досліджень Р. Ф. Кирчів зауважив, що «в українській усній народній словесності ще на ранньому етапі формування фольклористики як науки були помічені регіональні й місцеві особливості» [3, 73]. Основи напрямку регіональних досліджень заклали праці П. Чубинського, В. Шухевича, В. Гнатюка, Ф. Колесси, В. Гошовського та ін.

Традиція української фольклористичної думки має продуктивне начало у працях подільських дослідників. Найбільш активними подільськими дослідниками традиційної культури населення краю на початку утвердження регіональної фольклористики були: А. Димінський, М. Орловський, І. Галько, М. Яворовський, С. Венгрженівський. Ю. Сіцинський, Й. Ролле, К. Михальчук, М. Білінський, К. Широцький, М. Грейм, Г. Александрович, О. Прусевич та ін.

Як зазначає дослідник Л. В. Баженов, що «на порозі ХХІ ст. не менш активно здійснювалось фольклористичне дослідження Поділля та Південно-Східної Волині, збирання і упорядкування зразків народних пісень, легенд, переказів, говірок й інших духовних цінностей краю. Серед численних такого напрямку видань доцільно виокремити такі фольклористичні збірники, які упорядкували Д. Брилінський «Словник подільських говірок» (Хмельницький, 1991), П. Медведик «Євшан-зілля: легенди та перекази Поділля» (Львів, 1992), Ю. Гжимайло «Із народних вуст: народні пісні, легенди, прикмети Красилівщини» (Хмельницький, 1993), О. Царик «Легенди і перекази з Шепетівщини» (Шепетівка, 1995), Т. Сис-Бистрицька «Перлини Кам'янецьчини: легенди та перекази» (Кам'янець-Подільський, 1993), «Перлини Товтрів-Медоборів» (Кам'янець-Подільський, 1994), П. Андрухов «Волинь у легендах і переказах» (Острог, 1995), В. Куфльовський «З-понад Смотрича: народно-поетичний збірник» (Городок, 1992), С. Кравчук «Чари сивої Погорини: перлини народної творчості» (Рівне, 1998), В. Прокопчук «Топоніми рідного краю» (К., 1999), В. Вовкодав «Останній гайдамака: легенди і перекази про Устима Кармалюка» (Вінниця, 2001) та ін. Зразки народних і обрядових пісень регіону упорядкували і видрукували у збірниках А. Сваричевський «От де наша слава... Фольклор про історичні події на Поділлі і Волині» (Хмельницький, 1995), В. Прокопчук і Т. Прокопчук «Стелися зелений кудрявцю. Подільські колядки, щедрівки, гаївки» (Хмельницький, 1992), «Ой радуйся земле» (Кам'янець-Подільський, 2001), Н. Дудар «Пісні Вінковеччини» (Хмельницький, 1993), В. Струманський і В. Сіркзіюк «Українські народні побрехеньки» (2002) й ін., а також перевидано збірку відомого українського етнографа і фольклориста початку ХХ ст. К. Широцького «Подольские «Колядки» і «Щедрівки» (Хотин, 1991). Усі ці видання, хоча вони не однозначні за якістю упорядкування, поліграфічного дизайну і здебільшого мають обмежений тираж, нині є золотим скарбом духовності українського народу, є фундаментом відродження його національних джерел творчості, звичаїв, традицій і обрядів, народної культури, лежать в основі проведення в областях Поділля і Південно-Східної Волині фольклорно-етнографічних свят, фестивалів, концертів та інших масових гулянь і видо-вищ» [1, 11–12].

Праця збирача усної української традиції вимагає не тільки добросовісного виконання роботи, а й відповідної теоретичної підготовки. Роль аматорів, які роблять записи усної традиції заради своєї цікавості, створюють пісенники, тут теж є немало важливою. Здебільш такі записувачі є носіями народної інформації та мають репутацію гарного виконавця. Існують й інші збирачі – це вчителі шкіл, які залучають до виконання роботи своїх учнів. Добре коли вчитель має відповідну підготовку, а саме володіє методами орга-

нізації запису, його оформлення та у подальшому належного систематизування і упорядкування. Прикрість такої роботи полягає в тому, що дослідник у багатьох випадках може залучити до аналізу тільки текстовий матеріал, а запис мелодії часто буває відсутнім. Ще у 1914 році Зенон Кузеля чітко наголосив, «що між просто ретельним збором матеріалу і фаховою науковою роботою в полі є велика й суттєва різниця, яку має усвідомити новачний науковець [6, 30]. Це питання є актуальним і до сьогодні.

Методика збору матеріалів через розповсюдження підготовлених тематичних анкет теж не завжди виправдовує сподівання, адже відповіді на питання мають значну специфіку в якості отриманих результатів. Як зазначає М. Маєрчик, на початках української фольклористики відповіді присилали учителі та священники, які безпосередньо контактували з населенням. Проте «обидві соціальні групи посідали місце морально-духовних наставників народу, тож це зумовлювало й обмежувало можливий діапазон тем» [6, 24]. Тому то характер записів змінювався залежно від класової належності, соціального статусу та політичних уподобань респондента, що відповідав на анкети. Дослідницька робота проводилася саме місцевими етнографами в переважній більшості священниками, котрі якраз мали найбільшу можливість контакту із населенням, а відповідно воно, будучи глибоко релігійним, з радістю ділилося своїми знаннями з вірою у творення ними богоугодної справи. З іншого боку служителі культу мали свою продюрею відносно потрапляючих до їхніх рук матеріалів, що призводило до вичленення певних моментів, які були не суголосними з їхнім світоглядом. Зібрані польові матеріали частково надходили до центральних видань, в основному ж вони друкувалися в місцевих губернських та єпархіальних відомостях. До подільського осередку фольклорно-етнографічної школи Подільської духовної семінарії входили А. Свидницький, С. Руданський, К. Шейковський, М. Симашкевич та ін.

Частково ця методика використовується і працівниками навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Таку роботу виконують теоретично підготовлені студенти, які пройшли належну підготовку під час практичних і лабораторних занять. Відзначимо, що характер анкетних запитань має вузькопрофільну тематику спрямовану на пошук певних інформаційних аргументацій. Найбільш продуктивною, на нашу думку, є безпосередня участь дослідника в народознавчих спостереженнях тобто робота у полі. Визначення назви методики польового збирання народознавчої інформації має декілька трактувань. Одне з них пояснюється тим, що пошукову роботу здійснюють поза межами кабінетного, аудиторного простору – на виїзді. Влучним є висловлювання М. Тиводара: «Подем» для дослідника є етнічні цілісності (етноси) та їх складові (субетноси і етнографічні групи, локально-територіальні і локально-популяційні групи, населені пункти, родинні групи і сім'ї, віково-статеві, соціальні, фахові, релігійні та інші групи), етнічні та національні меншини» [13, 18].

Як зазначає М. Тиводар «польові дослідження ведуться шляхом організації стаціонарних (понад один календарний рік), тривалих (кілька місяців) та короткотермінових (кілька тижнів чи днів) експедицій» [13, 18]. Кожна з методик має своє практичне застосування. Зокрема проживання та робота в одному населеному пункті дозволяє найбільш продуктивно вивчити всі аспекти досліджуваного об'єкта. Методом тривалого спостереження на сьогодні користується не один колектив збирачів усної традиції українців. Саме з тієї причини, що дослідники відносяться до певної державної установи, яка не в змозі забезпечити (не передбачено графіком роботи, оплатою праці, відряджень і таке ін.) виконання групою працівників програмних завдань упродовж довгого часу. Тому робота дослідників планується як недовготривалі відрядження в один чи декілька населених пункти. Проте, «слабкість методики тривалих експедицій зумовлена тим, що виїзди плануються в зручний для дослідника час (переважно влітку), а це виключає пряме спостереження життя етнічних спільнот восени, взимку чи навесні. Якщо при вивченні матеріальної культури (знарядь праці, житла, одягу, начиння, промислів і ремесел і т. ін.) це не так помітно, то при дослідженні сезонних господарських занять, духовної культури, це може дати негативні результати» [13, 18]. Короткотермінові дослідження виступають як з'ясувальні дії з окремих питань традиційно-побутової культури.

Наслідуючи кращі традиції у 1992 р. активно до роботи над записуванням, науковим опрацюванням та популяризацією культурної спадщини подолян приступили працівники навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Увага була зосереджена на фіксації фольклорного матеріалу у локальних його проявах під час безпосереднього спілкування записувача з респондентом на основі польових досліджень. Лабораторія етнології з часу свого заснування працює у незмінному спрямуванні – навчає студентську молодь у дусі національної свідомості та зорганізовує дослідницьку роботу. Програмна тема лабораторії – «Народна культура Поділля в контексті національного відродження України». Визначальною формою народознавчих студій виступали щорічні двотижневі етнологічні експедиції у планово визначені населені пункти Південно-Західного Поділля. На початковому етапі роботи були розроблені програми, питальники, поетапні науково-практичні завдання та узагальнюючі плани етнологічного характеру, визначалися маршрутні картографічні схеми поступового вивчення населених пунктів Західного Поділля. Як правило, попередньо здійснювалися виїзди керуючих підгруп, які обстежували окреслені контрпункти, що надалі ставали об'єктами дислокації експедиції для розгалуженої та поетапної збирацької, записувальної й досліджувальної робіт безпосередньо на місцях. При цьому узгоджувалися з місцевою владою організаційні питання (квартирне перебування, харчування, санітарно-гігієнічне забезпечення тощо). Такий своєрідний куштовий метод дослідження засвідчив продуктивність пошуків і дав можливість охопити широкий спектр довколишніх сіл.

Зауважимо, що попри якість виконаної роботи, експедиційний метод має недолік, через обмеженість у часі перебування (роботи) дослідника на певній території, а відповідно і неможливість вичерпно виконати свою планову роботу.

Характерним для тактики студентської польової збирацької роботи, організовуваної працівниками лабораторії етнології, є поєднання двох форм її проведення, а саме: збирання за програмою та стаціонарна. Студенти-практиканти, виконуючи програмні завдання, які вони отримують від керівника практики, мають можливість упродовж терміну проходження практики під час літніх канікул працювати в одному чи декількох населених пунктах (переважно це місця, де проживають їхні рідні або родичі: територіальний принцип визначення об'єкту польових досліджень). При цьому враховується те, що студент ще до проходження практики, має безпосереднє відношення до певного населеного пункту та знайомий з його духовною культурою впродовж річного календаря. Водночас процес адаптації студента у знайомому йому соціумі не вимагає довгого часу. А ще, що так важливо, відчутною буде підтримка рідних і близьких людей. Такий підхід забезпечує суцільний запис зразків усної народної творчості, при цьому дослідник охоплює вузьку територію. Одночасно студент зобов'язаний виявляти та фіксувати всі форми усної традиції, характерні тій місцевості, де вони проходять практику. Студенти, виконуючи завдання практики, тим самим увіковічують у записах на папері, аудіо-візуальних носіях імена, голос, манеру виконання тощо своїх односільчан, близьких. Але при цьому необхідно пам'ятати що одна чи декілька осіб не в змозі володіти репертуаром цілого населеного пункту, а отже, потрібно змінювати інформатора, досягаючи вичерпності необхідної інформації у зоні виокремленої території. Це уможливить у подальшому створення цілісної бази свідчень про побутування культурних елементів у досліджуваному регіоні, їх прояви в суміжних регіонах, а загалом і в Україні. Виконуючи завдання практики, студенти, володіючи правилами та методом записування інформації, до цієї роботи можуть успішно долучати краєзнавців, учителів, школярів, працівників закладів культури, священників та небайдужих до долі рідної культури людей. Відповідно вони, отримавши належні інструкції, зможуть самостійно проводити пошукову роботу з виявлення активних учасників народних обрядодійств, авторитетних знавців місцевої традиції, виконавців побутуючих у відповідній місцевості фольклорних творів.

Виходячи із актуальних завдання фольклористики щодо комплексності у вивченні усної народної творчості, дотримуючись традицій надання записаному творові наукового

продовження його життя, зосереджуємо свою увагу під час роботи на конкретизації даних про сам твір та його виконавця, користуючись при цьому виробленими схемами, що у подальшому забезпечить легкість під час опрацювання зібраного матеріалу та його систематизацію у серійно-тематичних випусках «Матеріалів навчально-наукової лабораторії етнології» [7, 8, 9]. На сьогодні досвід такої роботи увінчався оприлюдненням децимі наявних фондів матеріалів лабораторії етнології, які зберігаються у 165-ти рукописних зшитках (400–500 аркушів кожен). Записи у них погруповано за жанрами й тематикою. Також відповідно до вимог часу, такі зшитки внесені у рукописний бібліотечний реєстр лабораторії та заархівовано в електронних каталогах, що полегшує та пришвидшує роботу дослідника з жанровою тематикою фонду та надає зручності у користуванні ним. Невід'ємною складовою фонду є матеріали етнологічних експедицій.

У процесі збирання народознавчого матеріалу визначальним є науковий підхід стосовно вимог до польових записів етнологічної інформації, дотримання усталених у фольклористиці нормативностей, що надалі уможливить використання їх у подальших дослідженнях викладачів, студентів, учнів різних навчальних закладів. Свого часу з метою розширення сектору польових наукових пошуків працівниками лабораторії етнології розроблено та впроваджено в роботу ряд народознавчих запитальників, а саме: «Блискавка. Грім. Хмари. Дощ» (Т. І. Колотило), «Фразеологія основних українських обрядів» (Н. Д. Коваленко), «Народні ігри та забави» (В. В. Щегельський), «Відомості про церковні споруди Поділля» (Т. І. Колотило, В. В. Щегельський, Р. М. Попович).

Систематизовано та упорядковано відповіді на запитальники №№ I, III, IV. На основі результатів, досягнутих за період пошуково-збирацьких дослідних робіт, було здійснено низку розвідок, виголошено наукові доповіді та звідомлення на багатьох конференціях з публікуванням їх текстів; друкування оригінальних збірників, підготовлено до друку методичні посібники, словник місцевих фразем, написано студентські та учнівські (МАН) наукові роботи, запроваджено певний набутий етнологічний масив у навчально-виховний процес факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Зібрані у фондах лабораторії матеріали стали базою для написання ґрунтовних наукових робіт, а саме – підготовлено й захищено кандидатські дисертації: «Фраземіка говірок Західного Поділля» (2001 р.) Н. Д. Коваленко [4], «Легенди та перекази Поділля: мотиви, поетика» (2013 р.) В. В. Шевчука. На часі дисертаційне дослідження «Ігровий фольклор поділля: регіональна своєрідність та національна традиція» В. В. Щегельського.

Низку записів легенд та переказів із рукописних фондів навчально-наукової лабораторії етнології залучено до збірки «Євшан-зілля: Легенди та перекази Поділля» (Львів, 1992). Пісенно-музичний матеріал краю став основою створення публікації навчально-методичного серійного посібника «Прилетіла ластівочка: українська пісенно-фольклорна спадщина Поділля» (Тернопіль, 2000), автор-упорядник якого З. П. Яропуд. До збірки «Українська родинна обрядовість. Віхи людської долі: весілля, похорон» [5] (Хмельницький, 2000) наукового співробітника Подільського відділення Інституту ім. М. Рильського НАН України С. В. Козяр увійшли фондові архівні фольклорні матеріали лабораторії етнології, що стосуються висвітлення перебігу весільного та похоронного обрядів на Поділлі, а також її ж монографічного дослідження «Весільні пісні Поділля: жанрова специфіка, особливості функціонування, поетика» [10] (Хмельницький, 2012).

Набутий досвід проведення народознавчих експедицій на терені Поділля (двадцять два польових проекти у населені пункти Південно-Західного етноregionу), може бути використаний при проведенні науково-дослідними колективами подібних етнологічних розвідок в інших регіонах України, а також для продовження роботи над нашою темою, яка вже має значні напрацювання.

Наші здобутки активно використовуються різними навчальними закладами міста Кам'янець-Подільського та багатьох районів Хмельниччини. На сьогодні консолідуючим осередком при етнологічному вивченні етноregionу виступає «Центр дослідження Поділля», яким керує голова обласної Національної спілки краєзнавців України, академік, про-

фесор Кам'янець-Подільського національного університету Л. В. Баженов. Активно проводять збирацьку та популяризаторську роботу свідчень духовної та матеріальної культури етнорегіону члени цієї спілки.

Народна культура України, її окремих регіонів, зокрема Поділля, виступає невичерпним джерелом і невід'ємною складовою духовного потенціалу української нації. Народ творить безперервно, а отже, нашим завданням є повсякчасна фіксація, збереження та популяризація колективної праці, яка яскраво відображає усю самобутність подолян. У народній культурі кожного субрегіону, а таким є Поділля, особливо в сільській місцевості побутує локальний духовний, морально-етичний, релігійний, національно-патріотичний світ. Своєрідність проявів народної культури Подільського краю посилює колорит загальноукраїнської культури, засвідчує їх етнокультурну специфіку. Саме народна культура генерує енергію, життєздатні цінності, забезпечує духовний зв'язок із минулим, вселяє мудрість та історичну орієнтацію, сенс на перспективу. Зрештою, архетипи народної культури забезпечують відому консолідацію соціуму. Тому продовження наукових студій народної культури стане важливим кроком системного відтворення нашого власного культурно-історичного досвіду в його органічному поєднанні з найновішими досягненнями сучасної науки, культури та соціальної практики в ім'я незалежної України.

Із кожним наступним кроком робота з респондентами вдосконалюється.

Литература

1. Баженов Л. В. Фольклорно-етнологічні дослідження Поділля і Південно-Східної Волині за роки незалежності України (1991–2002 рр.) // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля Південно-Східної Волині; історія і сучасність: науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. – 437 с.
2. Батирева І. М. Традиційна культура Поділля у дослідженнях другої половини XIX – початку XX ст.: Дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.05. – К., 2006. – 249 с.
3. Кирчів Р. Ф. Із фольклорних регіонів України. Нариси і статті [відпов. ред. Степан Павлюк] – Львів: Афіша, 2002. – 349 с.
4. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля: Автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Київ, 2001. – 20 с.
5. Козяр С. Українська родинна обрядовість. Віхи людської долі : весілля, похорон. – Хмельницький, 2000. – 72 с.
6. Маєрчик М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. – Київ.: СП «Часопис «Критика», 2011. – 317 с.
7. Матеріали навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Вип.1. Народні намогильні написи-посвяти з Поділля / Упоряд.: Н. Д. Коваленко, Т. І. Колотило, В. В. Щегельський. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 256 с.
8. Матеріали навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Вип. 2: Народні пісенні жарти з Поділля / Упоряд.: Т. І. Колотило, Н. Д. Коваленко, В. В. Щегельський. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький, 2011. – 300 с.
9. Матеріали навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Вип. 3: Народні дитячі ігри та забави пастухів Поділля та околиць / Упоряд. В. В. Щегельський. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2011. – 360 с.
10. Маховська С. В. Весільні пісні Поділля : функціонування, поетика, символіка: Дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.07. – Київ, 2004. – 235 с.
11. Маховська С. Дитина: родини, хрестини, перші кроки (родинно-обрядовий та дитячий фольклор Хмельниччини): Монографія. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2013. – 216 с.
12. Медведик П. Село Жабиня на Зборівщині. Весілля. Народні звичаї та обряди. – Тернопіль: Лілея, 1996. – 222 с.
13. Тиводар М. Етнологія: Навчальний посібник. – Львів: Світ, 2004. – 624 с.
14. Яропуд З. Прилетіла ластівочка (українська пісенно-фольклорна спадщина Поділля): навчально-методичний посібник. – Тернопіль: АСТОН, 2000. – 172 с.